

ПОВЕДЕНИЕ СРЕЩУ СЕБЕ СИ, ДРУГИЯ И ОБЩЕСТВОТО – УТОЧНЯВАНЕ НА ПОНЯТИЯТА

Кръстина Тодорова

Анотация: Статията разглежда понятийните измерения и различията в характеристиките и проявленията на поведението срещу себе си, Другия и обществото. Направен е обзор на интерпретациите в литературата за девиантното, антисоциалното, асоциалното, противообщественото и делинквентното поведение. Представена е схема на понятията и е направен опит за концептуализиране на отклоняващото се поведение през фокуса на психоаналитичната парадигма.

Ключови думи: девиантно, антисоциално, делинквентно, асоциално, юношество, психоанализа.

BEHAVIOUR AGAINST THE SELF, THE OTHER AND SOCIETY – SPECIFICATION OF CONCEPTS

Krastina Todorova

Abstract: This article examines the conceptual dimensions and differences in characteristics and forms of deviations. A literature overview of interpretations for deviant, asocial, antisocial and delinquent behavior is presented. The author introduces a scheme of concepts and conceptualization of deviant behavior through psychoanalytic paradigm.

Key words: deviant, asocial, antisocial, delinquent, adolescent, psychoanalysis.

Нарушаването на обществения ред се приема за остър социален проблем, а чувствителността на обществото неимоверно покачва равнището си, що се отнася до противообществените прояви на юноши. Изясняването на причините, факторите и условията активизира усилията на различни равнища, а предлагането на решения за справяне е във фокуса на националните стратегии, нормативните актове, научните изследвания, проектни дейности на държавни и неправителствени организации. От

друга страна, в изследователските среди и практиката се приемат понятия, които разграничават едно общественоопасно от друго противообществено деяние; девиантното на свой ред от делинквентното, антисоциалното от асоциалното, а особеното е, че всички принципно (и идеологически) се различават от престъпното, защото детето и юношата по презумпция не се третират като престъпници, а като отклоняващи се от общоприетите морални правила и законови норми. Използването на подобни понятия има своите основания, доколкото нарушителят-юноша се възприема като обект на интервенция (а не субект на взаимодействие!), а това изисква задвижването на правосъдни, социални, училищни механизми и процедури (особено когато семейството няма кацитет и вътрешни ресурси да приеме детето като Субект). В този смисъл уточняването на понятията и извеждането на конкретните специфики е част от работата както на изследователите, така и на ниво конкретна практика (служителят в социалната служба, прокурорът, съдията, учителят, общественият възпитател, инспекторът и др.). Ето защо, фундаментално е умението на специалистите да се разбере фрагментарността на ситуацията, в която детето дава израз на своите (и несъзнавани) конфликти, видени от статистическото „осреднено” мислене, в повечето случаи, като конфликт с нормата. Така, нагласата да се премине отвъд подобен рефлексивен модел (държейки все пак сметка за неговите основания), дава възможност да се преодолее „буквата на закона”, за да се открие личността на юношата и механизмите за неговата (противообществена) постъпка.

Юношество и концептуални основи на понятията

В контекста на възрастовите характеристики, съвременната психологическа ориентация датира юношеството с началото на пубертета, което според различни изследвания варира, но според Пиер Мал тенденцията е това да се случва все по рано – от 11 до 30г. (Деларош 2004). Според Франсоаз Долто няма точно определено начало и край на юношеството – то е вихър, който действа като притегателна сила независимо от пола и възрастта (Долто 1995). Напускането на детството и влизането в света на възрастните като автономна личност зависи от три критерия – икономическа независимост, степен на осъществяване на творческия потенциал и избор на професия. Законотворецът и нормативните актове в България разглеждат възрастовата периодизация на юношеството, използвайки термина непълнолетие (14-18г.), а юношите – непълнолетни.

Първообразът на юношеството в първобитните общества намира израз в ритуалите на инициация, които представляват несъзнаван процес на напускане на детството и раздяла с родителите. Като понятие юношеството възниква през 18 в. – с премахването на организациите на юношите. През 19 в., в зората на Френската Революция традиционните форми на стратификация се променят и намират основания в индивидуалните характеристики, пол, възраст. Младежите се възприемат като заплаха за политическата власт, тъй като представляват почти половината от населението на Франция. Ето защо се създават електорални закони, които трябва да забавят във времето възможността за преобръщане на статуквото и ограничават правата на младежите да заемат обществени и политически постове. Юношеството започва да се преживява като опасно, следват бунтове и забрана за учредяване на младежки организации, въвежда се строг контрол на входа на образователната система, а учебният процес се цензурира. Създава се мит за младежката престъпност, която се експлоатира от медиите и юношеството става обект на изследване от различни научни области (медицина, педагогика, криминология).

Става ясно, че юношеството, априори обременено от идеологически предразсъдъци, е преди всичко социологическо понятие. От гледна точка на психологията, то представлява психична криза, а психоанализата го разглежда като несъзнаван процес на обновяване на психичните структури и конфликти от детството (Деларош 2004).

Доколкото юношеството се схваща като психична криза, отключена от сексуалната сила на детето и търсеца осъществяване извън рамките на семейството, то неминуемо се появяват конфликти и противоборства, намиращи външен израз в така характерното за този период поведение. И в случаите, в които психичната (и физическа) енергия не намери механизми за сублимация, често се претворява в постъпки, противоречащи и заплашващи установените правила, в това, което клиничният език нарича преминаване към действие.

Дефинирането на различните понятия е предизвикателство, тъй като интерпретациите се конструират винаги в зависимост от степента на нарушаване или отклоняване от определена норма – социална по природа и именно като такава не само че конституира човешките отношения, но и ги регулира, съхранява и съблюдава тяхната динамика. Нормите могат да са както личностно определени (интернализирани като ценности), така и да съществуват на ниво група или общество (социални ценности, неписани правила, етикет). В същото време науката и практиката разполагат

с множество определения за норма, което затруднява съотнасянето и оценяването на дадено поведение. На следващо място, динамиката в обществения живот и историческото развитие променят схващанията за норма и девиация по посока на естествено преобръщане на концепциите за правилно и неправилно, позволено и непозволено.

В опитите си да определят формите на отклоняващото се поведение, редица автори от различни научни области прилагат различна методология за изследване на девиациите, съобразени с понятийния апарат на съответното научно направление и теоретична парадигма:

➤ в социологията, интересуваща се от закономерностите на функциониране на обществото и социалните отношения, нормата се мисли през призмата на задължението към Другия в контекста на признаването му като субект и по този начин разграничавайки го от нещата (Фотев 2005). Реципрочното възприемане и узнаване на Другия полага основите на когнитивното (задължението като налично в съзнанието, като знание) и ценностно-нормативното начало (признаването като ценност) у социалните отношения: „узнаваме Другия и узнаваме неговата самоценност и ценност за нас, която изисква оформено отнасяне към Другия, изразяващо се като трябва (да постъпваме по определен начин). Задължението е лоното на социалността, лоното на отношението, което има качество на социално” (Фотев 2005: 12). Именно задължението удържа дуалистичната природа¹ на човека и я предпазва от разпад. От друга страна, чрез действителните си аспекти и ценностни ориентации то дава началото на съществуване на правилата и нормите (правни и морални). Социалните норми, отграничавайки позволеното от непозволеното, са артефакт единствено и само на социалната действителност, защото „...в чисто природната действителност, в природния свят, взет сам по себе си, няма правилен и неправилен път, няма правилна посока и е безсмислено да се говори за отклонение. Само Бог и човек осмислят.” (Фотев 2005: 15). Така, нормата предполага в известна степен ограничаване на спонтанността в действието и всяко преминаване отвъд границата на универсално

---

¹ Ключова концепция във функционалистката теория на Е. Дюркейм, според когото човекът е биопсихическо и социално същество – природата му е дуалистична, хетерогенна, но биопсихичното и социалното взаимно се определят. От тук се извежда и проблематиката на отношението човек-общество – социалната реалност е морална, социална среда, в която действат определени правила и наиндивидуални норми на мислене и действие. Институциите като носители на тези норми правят възможно тяхното съществуване. Според Дюркейм, човешкото поведение се определя от институциите и нормите (т.е. от социалната реалност), които го регулират и действат принудително върху човека.

възприетото за позволено се санкционира и посочва като социално патологично, девиантно;

➤ психологията (психопатологията, психиатрията, психология на девиантното поведение) проектира отклоненията в континиума психична норма – абнорма (психично здраве – психична болест) и го свързва с дезадаптивното поведение, резултат от особености на семейната среда и на родителските фигури, субективни преживявания и емоционална депривация;

➤ психоанализата – антисоциалното поведение е естествена особеност на емоционалното съзряване на детето и в юношеството² е резултат от процеса на повторна идентификация и търсене на идентичност. Девиациите в поведението са често срещани в юношеския период, поради неговите възрастово-психологически особености. От психоаналитична гледна точка, девиантното поведение се изразява в нарушаване на правилата, поставени от Другия, на символичния закон, бунт срещу Бащата. „Девиантното поведение е симптом, заявка за изход и намиране на решение, надежда, често то е призив за контрол от страна на обичани, уверени хора” (Богданова 2009: 73). Юношеското предизвикване и траурът по детството са двете страни на процеса (често несъзнаван), водещ до осъществяване на прехода към зрелостта. Предизвикването е свързано с желанието да надскочиш себе си, да надминеш родителите си като провокация към нормата, докато траурът по детството е действие обърнато навътре, което позволява да се осъществи тъгата и в същото време да се поеме отговорност за собствената история.

➤ педагогиката, занимаваща се с особеностите на учебно-възпитателната дейност, образованието и обучението изследва отклоненията най-общо през призмата на понятията възпитание и социализация и съответно превъзпитание, ресоциализация, превенция и корекционна дейност. Социално приемливото поведение (конформно, просоциално) изразява степента на готовност и съгласието на личността да спазва социалните норми (правни и морални), което се посочва като основна задача на възпитанието и цел на процеса на социализация. От друга страна, поведение, което нарушава (съзнателно или не) общоустановените правила на социално функциониране се определя като отклоняващо се, девиация;

---

² За разлика от пубертета (индивидуално физиологично събитие, което отделя биологично детето от възрастния), юношеството означава и бележи социалния и психологически преход от детството към зрелостта.

➤ в криминологията и нормативните документи отклонението е в разрез със социално-значимото поведение и е свързано с нарушаване на закона, а крайната му форма намира израз в престъплението;

➤ антропологията изследва отклонението от нормите, като се интересува от етно-културната му обусловеност и развитие, анатомията и медицината през връзката между понятията нормално – аномално развитие, функционалност-дисфункционалност, биологията чрез генетичната обремененост и соматична типология и т.н.

От друга страна, най-общото понятие за обясняване на социалните девиации е девиантното поведение. Следвайки етимологичните корени на термина (от лат. *deviatio* – отклонение от пътя, встрани от пътя), авторите извеждат на преден план противоречието между поведението и очаквано дължимото, между действията и социалните норми (правни и/или морални). Често срещани в научната литература са следните определения:

➤ „Девиантното поведение се изразява в нарушаване на незадължителните (дотоглова, доколкото не се преследва и наказва неспазването им от нормативните актове) морални норми” (Господинов 2010: 100);

➤ „...може да се представи като система от действия на отделен човек или група хора, които се проявяват под формата на действия и постъпки, които не се приемат от обществото и се определят като отклоняващи се от моралните, културните, естетическите и религиозни норми на поведение, а част от тях и от правните и се определят като правонарушения на хората. Всички те свидетелстват за неадекватност и нарушен процес на нравствен контрол над собственото поведение и затова, по своята същност и насоченост, девиантното поведение има деструктивен и автодеструктивен характер” (Манчева 2012: 23);

➤ „Девиантно поведение е това, при което има нарушаване на правните и/или моралните предписания на обществото, от страна на личността” (Рангелова 2003: 18);

➤ „Девиантно (отклонено) поведение е това, което противоречи на обществените норми и подлежи на морални и правни санкции” (Петров 1998: 77);

➤ „... девиантното поведение е всяко отклонение от установените поведенчески норми без задължително пряко или косвено увреждане на социалния статус” (Шишков 1983: 39);

➤ „То е възрастово–психологически детерминирано и не е отделен акт или действие, а своеобразен формиращ се стереотип на поведение.” (Гърбачева 1996: 60);

➤ в широк смисъл, девиантното поведение е приложимо при описване и оценяване „стила и начина на живот на отделния индивид (или социалната група), които по една или друга причина и във всички случаи се противопоставят (или са някъде в периферията на действие) на общоутвърдените правила и норми на съжителство между хората” (Гърбачева 1996: 54);

В зависимост от степента и характера на усвояване на моралните норми от една страна, и спецификите на конкретната проява (степен на обществена опасност), мотивацията, възрастта и честотата на деянието от друга, в литературата се извеждат като сродни на девиантното поведение понятията делинквентно, антисоциално и асоциално.

Делинквентното и антисоциалното поведение са фундаментални понятия за корекционно-възпитателна дейност. Те реферират към детската престъпност (в англоезичната литература терминът *delinquency* се отнася до престъпления, извършени от непълнолетни) и противообществените прояви на непълнолетните (от англ. *anti-social*³ означава поведение против обществото, противообществено). В педагогическата литература се приема, че двете понятия са синонимни (Господинов 2010; Манасиева 2003), но ако се позовем на разписаната в ЗБППМН дефиниция за противообществена проява⁴ и буквалният превод на термините могат да се изведат още някои акценти в интерпретациите:

➤ в ЗБППМН противообщественото поведение (антисоциалното) отразява различните форми на престъпност, нарушения на правния ред и отклонения от правилното развитие и възпитание на малолетните и непълнолетните (Петров 1998). Така дефинирано, понятието препраща към девиантното (в смисъла на отклонение на моралните норми) и делинквентното поведение на непълнолетните (престъпното). Прави се и разлика между деца-правонарушители⁵ и деца с девиантно поведение, което не се е изразило в правонарушение (а в нарушаване или отклоняване от моралните

³ В речника на чуждите думи, с представката „анти-” се обозначава действие на отричане (борбено), по-активно противопоставяне, срещу и против (т.е. противоположно значение на думата, следваща представката

⁴ ЗБППМН, чл. 49а, ал. 1 - "Противообществена проява" е деяние, което е общественоопасно и противоправно или противоречи на морала и добрите нрави.

⁵ Детската престъпност представлява „съвкупността от всички престъпления и други правонарушения, извършени от малолетни и непълнолетни лица, за които компетентните органи предприемат предвидените от закона мерки от възпитателен или наказателен характер” (Петров 1998: 82).

норми). Обобщавайки, в ЗБППМН антисоциалното поведение (противообщественото) е по-общото и съдържа другите две – девиантно и делинквентно. В тази връзка се посочва, че „категорията на противообществените прояви на децата е гранична, тъй като тя понякога включва общественоопасни деяния на наказателнонеотговорни деца, но в повечето случаи се отнася до девиантни прояви с отрицателен, но не и общественоопасен характер” (Пушкарова и кол. 2010);⁶

➤ напротив, в педагогическата литература се приема, че „... девиантното поведение е по-общо понятие от делинквентното. Всяко делинквентно (престъпно) поведение е и девиантно, тъй като правните норми, които се нарушават с него, представляват официално регламентирани нравствени норми” (Манасиева 2003: 20);

➤ психоанализата, държи сметка за тенденциите⁷ в развитието на отклоненията, разбирани не като отрицателни, застрашаващи нечие (нашето) съществуване, а като кодирани послания на желанието за създаване на връзка с другия през езика⁸ и собствената си история. Тези тенденции намират израз и се засилват през периода на юношеството, когато въпросите около едиповата ситуация са отново актуални. Разбира се, компетентност на изследователя е да бъде коректен спрямо употребата на понятието, но професионалната етика и професионализмът изискват умения за разпознаване на страданието, сензитивност към поведението на говорещото чрез девиациите дете.

Асоциалното, като по-частно понятие на девиантното означава отричане, отхвърляне, отрицание, но този акт е все още недействен, индиферентен към социалното. Някои автори отбелязват, че то е свързано с престъпване на моралните норми и неписаните закони в обществото, и в научните изследвания се използва като синоним на девиантно поведение (Господинов 2010; Манасиева 2003). В контекста на правонарушенията се посочва, че асоциалното поведение е допрестъпно, не съответства на социалните норми и се отличава с определена степен на обществена опасност и вредност (Господинов 1995; Шишков 1983). Представяйки структурата на криминализиране на девиантното поведение на подрастващите, Г. Петров разглежда асоциалното поведение като „опозиционно и демонстративно поведение на подрастващите, което се изразява в незачитане или отхвърляне на законово

⁶ В този смисъл, основателен е настоящият дебат в изследователските и обществени среди по отношение на необходимите промени в ЗБППМН (или неговата отмяна), закриването или реформирането на ВУИ и СПИ, създаването на специализиран съд за деца несъответствието между характера на налаганите от МБППМН възпитателни мерки, съгласно ЗБППМН и правата на детето.

⁷ Разбирани като знак на надежда (по Уиникът).

регламентираните правила на социален живот и дейност” (Манчева 2012: 27). В психологията, то се свързва с а(б)нормалното поведение и е обект на интерес предимно сред изследователите, занимаващи се с нарушенията от аутистичния спектър, разстройствата на личност и др.

Става ясно, че не съществува единомислие по отношение на същностните измерения на понятието и обобщавайки, могат да се изведат следните акценти на различните понятия:

➤ девиантното поведение е нарушаване на правните и/или моралните норми на обществото, което се противопоставя на обществените правила. То отразява в различна степен невъзможността или затруднението за социално функциониране и интегриране, и е резултат е от външни на личността фактори.⁹ Патологиите в психичните и личностните структури са предмет на друго изследователско поле (аномално поведение).

➤ посочва се като иманентна характеристика на юношеския период, поради бариерите, стоящи пред освобождаването на либидото. То е процес на обновление на психичните структури и търсене на идентичност и в този смисъл „никой не може да е свободен, ако не е независим: затова, при първата проява на независимо мислене, детето трябва така умело да бъде насочено, че да достигне до възможно най-голяма независимост. Децата трябва да бъдат свободни да изразяват себе си и по този начин да разкрият онези нужди и отношения, които в противен случаи биха останали скрити или подтиснати в едно обкръжение, което не им позволява да действат спонтанно” (Богданова 2013: 12). Така, спонтанността в действието (като проява на несъзнаваните процеси, на симптома), често приемана за девиантност, е естествен начин да се проверят и изследват границите на рамката, сигурността на семейната среда и на Закона.

➤ асоциалното се използва като синоним на девиантното поведение и се приема, че опосредствено, постепенно уврежда обществото. Повечето автори извеждат на преден план отклоненията от моралните норми, но според други то подлежи и на законови санкции. Прави се разграничение между асоциално и антисоциално, въпреки че двата термина не се изключват взаимно.

➤ антисоциалното поведение от своя страна представлява активно противопоставяне на социалните норми и в законовите разпоредби се използва в

---

⁹ Напр., семейна среда, училище, приятелско обкръжение, медии, които повлияват психичните процеси и процеса на интернализация на определени ценности и модели на поведение.

контекста на противообществените прояви на малолетни или непълнолетни. Съществуват и други мнения, според които антисоциалното (единствено като тенденция в поведението, която все още не е устойчива) предхожда делинквентното (престъпното поведение);

➤ в ситуацията от ежедневието девиацията често има негативно значение, препраща към вид отрицателно отклонение от общоприети правила и норми на поведение или нарушаване на обществения ред. Извън рамките на популярното мислене, девиантното поведение може да съдържа качества и характеристики, водещи до високи постижения в различни области.

Основните предизвикателства при изясняването на понятията, изглежда, произтичат от традицията девиациите да се мислят през връзката норма-санкция, а отклонението през официално приетото за нормално. Ключовите аспекти в интерпретациите могат да се представят в следната схема:

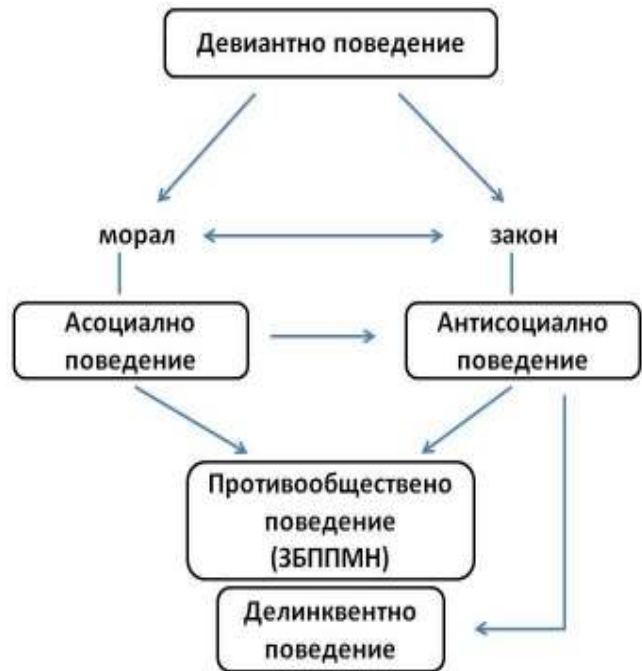

Схема 1. Схема на понятията

Поведение срещу себе си и Другия¹⁰ – психоаналитичната интерпретация

Психоаналитичната парадигма обяснява човешкото поведение, представяйки го като последователност от (незъзнавани) събития, които се основават на най-ранните детски преживявания и на думите на поколенията преди раждането – бебето се ражда в думите на своите пра-родители.

В „Отвъд принципа на удоволствието”, З. Фройд представя своята теория за нагоните/инстинктите, които са в основата на човешкото поведение и въвежда тяхната дуалистичната природа – към смъртта (Танатос) и към живота (Ерос).

¹⁰ „Термин, използван от Жак Лакан, който описва символично място – закона, езика, несъзнаваното. Другият е образуван от всички условия, изградили живота на субекта – избори, срещи, предци и начините, по които те са се вписали в него. Другият е необходимо условие за формирането на Аз-а – майката, която дава базална сигурност и спомага детето да оцелее, задоволявайки неговите нужди. Това понятие е свързано и с понятието holding (по Д. Уиникът)” (Богданова 2009: 63).

М. Клайн разширява теорията на Фройд, като въвежда идеята, че агресията е манифестиране на инстинкта към смъртта, чрез неговите производни – садизма и завистта. По този начин, те (както и омразата) се приемат за синоними на агресията и като проявления на инстинкта към смъртта. Според Клайн, асоциалната тенденция е резултат от нарушения баланс между примитивните стадии и практики на развитие (потиснати и неосъзнати) и култивиранията на развитие, или окултуряването на човека (Клайн 2008). Противопоставянето между тях започва на около 2 г., когато конфликтите - израз на едновременната любов и омраза към родителските фигури, и борбата за надмощие поражда страдания (чувство за вина, тревожност) и много често се оказват непосилен товар за Аз-а. Единственият начин за справяне с това страдание е чрез потискането и развиването на защитни механизми, а неразрешеният конфликт остава активен в несъзнаваното – готов да изплува отново през юношеството. Клайн отбелязва, че именно съдържанията с изявен асоциален характер са най-дълбоко потиснати. Така, криминалните и асоциалните тенденции могат да се наблюдават както в абнормалното развитие, така и в нормалното развитие на децата – „когато основната функция на Сврџх-аза е да предизвиква тревожност, се развиват необуздани защитни механизми, асоциални и неетични по своя характер (...) когато садистичните импулси заглѣхнат и с промените в развитието на функциите на Сврџх-аза, така че да поражда по-малко тревожност и повече чувство за вина, се активизират защитни механизми – етични и морални по своята природа” (Клайн 2008а: 32).

Д. Уиникът оспорва концепцията на Клайн за инстинкта към смъртта – според него садизмът, завистта и омразата са признаци на емоционално израстване, което се развива в детето в зависимост от неговата “психична среда” Не инстинктът към смъртта, а интерпсихичната среда е това, което определя начина, по който детето ще се справи с вродената агресия (Abram 2007).

Според Уиникът, агресията се заражда още в утробата и в тази ситуация е синоним на действие, на подвижност. С развитието на детето тя променя своите характеристики, което зависи от типа среда, в която детето расте – при “достатъчно добра майка”¹¹ и подпомагаща среда, първичната агресия в по-късните етапи на развитие ще се интегрира, докато ако средата не е “достатъчно добра”, тя ще се

---

¹¹ Ключово понятие в концепцията на Д. Уиникът за емоционалното развитие на детето. Майката, която не е нито добра, нито лоша е сензитивна към нуждите на детето и успява да му създаде сигурна и подкрепяща среда. В грижите за детето, достатъчно добрата майка (която според Уиникът може да е всяка жена, независимо от нейния статус) успява да го съпроводи от състоянието на пълна зависимост към независимост (отбиване).

проявяви по деструктивен, антисоциален начин и може да премине в престъпно поведение. В концепцията на Уиникът централно място заема антисоциалната тенденция, която се различава от делинквентното поведение, въпреки че и двете са резултат от депривацията. Антисоциалната тенденция показва, че детето е преживяло загуба или липса на достатъчно добра среда, която е била налице в периода на абсолютна зависимост. Подобно на Клайн, Уиникът счита, че антисоциалната тенденция присъства дори и при нормалното емоционално развитие, но ако средата не я разчете като несъзнавано послание и не бъде разбрана, тогава поведението е в опасност да се развие като делинквентно.

Някои форми на антисоциално поведение, на отхвърляне на правилата и конфронтиране „се дължат на положителните елементи в съвременното възпитание и в модерните нагласи към правата на индивида” (Уиникът 1999: 166). Ето защо, понякога юношата първо трябва да бъде „въдворен”, а законът да бъде въведен, за да може чак след това да се работи с него и със симптома. Юношата неуморно провокира границите на позволеното, за да си изобрети собствена рамка. Антисоциалният акт е знак на надежда за юношата, защото загубената сигурност (авторитета на бащата) ще бъде намерена, а границите възстановени. Той търси среда, която ще се противопостави, ще „каже не”, но не чрез садистично наказание, а по начин, който ще създаде чувство за сигурност – „В дълбинен аспект психолозите наричат метафората на такъв тип поведение "търсене на бащата" – т.е. на закона” (Вътов 2005). Само когато се увери, че средата е стабилна и сигурна (провокирайки я, чрез деструктивно поведение), може да се случи това, което Уиникът ще нарече „излекуване от болестта на юношеството, чрез естествено съзряване”. Това означава преди всичко да не се патологизират поведения, които за околните са извън нормата и които ги дразнят. „В момента, в който се опитаме да назовем разстройството или да го етикетираме, като го включим в различни класификации, тогава в същия този момент изчезва това, което наричаме любопитство и което е основният двигател на една плодотворна комуникация между двама или повече хора, а защо не и общности” (Йерохам 2004: 14).

Антисоциалното поведение е резултат от липсата на възможности за днешните юноши да преминат през ритуалите на инициация или да участват в организации на юноши. То е проявление на трудностите за създаване на адекватен Аз-образ - израз на конфликтните структури от детството в опита за напускането му, трудности в процеса на идентификация и извоюване на автономност. Антисоциалният юноша чрез постъпките си „говори”, но по-важното е, че търси отговор и изпробва границите на

позволеното. Характерно е, че много често поведението е мимикрия на системата, на семейните отношения – едно огледало, което отразява провалилите се родителски желания или пък обратното – надминава по изобретателност и провокация юношеството на самите родители, карайки ги тайно да се възхищават на своето дете, заради смелостта, която те не са успели да покажат (Деларош 2004).

Употребата на наркотици, алкохол, хранителните разстройства, суицидните опити се приемат за видове девиантно поведение. Този дълбоко интимен акт на отказ от себе си и от света по-скоро има отношение към моралните императиви на християнството, отколкото е в конфликт с правните норми. В по-дълбок смисъл антисоциалното поведение е поведение срещу себе си – несъзнаваните механизми, които задействат антисоциалните тенденции в поведението, всъщност рефлектират негативно върху детето (юношата) чрез засилване на противоборствата (обекти на любов – обекти на омраза) – съзнавани или не. Често агресията е полезна (движеща сила, която развива), “отклоняващото се поведение” е зов за помощ и когато не са разпознати, разбрани и съпроводени – следва само-разруха.

В заключение: „Втрещването в намирането на свръхточни параметри на това определяне неминуемо ни води до въпроса за това, доколко дефиницията не е продукт на садистичните импулси на самия лечител” (Йерохам 2004: 12) или, както проф. Мерджанова казва: „Остава като мислещи същества (ако не искаме да сме като мулето на Лосев, което гледало слънчевото затъмнение и мучало), не само да отчитаме девиации и да ги ограничаваме, а да ги използваме и да си поставяме и обратния въпрос – „Какви са способностите на този отклоняващ се човек? Как да ги използвам за превенция на очакващото се поведение и да променя посоката му в съграждаща, а не в рушаща?” (Рашева-Мерджанова 2010: 17).

Литература

- Богданова 2013:** Богданова, М. *Да разберем детето със специфични потребности. Помагало*. Разград., 2013.
- Богданова 2009:** Богданова, М. *Изоставянето на деца – превенция и алтернативи*. С., 2009.
- Богданова 2014:** Богданова, М. Психоаналитичният подход в консултантската практика. В *Социална работа*, 2 (1): 1-23, 2014.
- Вътов 2005:** Вътов, В. Който обича добре, наказва добре. *в-к Сега*, 15.08.2005 - <http://www.segabg.com/article.php?id=162380> (24.07.2014)
- Господинов 2010:** Господинов, В. *Юноши – Девиации – Емоционална интелигентност*. С., 2010.

- Господинов 1995:** Господинов, Д. Някои етиологични аспекти на асоциалното поведение при средношколците. В *Образование и квалификация*, 1 (1): 83-89, 1995.
- Гърбачева 1996:** Гърбачева, А. *Психология на девиантното поведение*. Велико Търново, 1994.
- Деларош 2011:** Деларош, П. *Проблеми на юношеството*. С., 2011.
- Деларош 2004:** Деларош, П. *Юношеството*. Ямбол, 2004.
- Долто 1995:** Долто, Ф. *Тийнейджърите*. С., 1995.
- Закон за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (2009). В: *Държавен вестник*, бр.74, София.
- Йерохам 2004:** Йерохам, Д. Не/нормалността, която ни свързва. В *Критика и хуманизъм*, 17: 11-26, 2004.
- Клайн 2008:** Клайн, М. За престъпността. В В. Недялкова (прев.), *Антисоциалното поведение – теория и практика* (28-32). Център за психосоциална подкрепа, С., 2008.
- Клайн 2008а:** Клайн, М. Криминални тенденции в нормалното развитие на децата. В В. Недялкова (прев.), *Антисоциалното поведение – теория и практика* (7-27). Център за психосоциална подкрепа, С., 2008.
- Манасиева 2003:** Манасиева, Т. *От семейството до възпитателното училище интернат*. С., 2003.
- Манчева 2012:** Манчева, Р. *Психология на девиантното поведение*. Благоевград, 2012.
- Петров 1998:** Петров, Г. *Детската престъпност*. Велико Търново, 1998.
- Рангелова 2003:** Рангелова, Е. Девиациите в поведението на децата и превантивната дейност. В Ем. Рангелова и колектив (съст.), *Превенция на девиантното поведение на децата*. Комливес-ЛМ-Любомир Минковски, С., 2003.
- Пушкарова и кол. 2010:** Пушкарова и кол. Рискови криминогенни и виктимогенни фактори при децата. С., 2010.
- Рашева-Мерджанова 2010:** Рашева-Мерджанова, Я. *Пенталогия на родовостта. Културно-образователни преходи. Личностни модели*. С., 2010.
- Уиникът 2008:** Уиникът, Д. У. Антисоциалната тенденция. В В. Недялкова (прев.), *Антисоциалното поведение – теория и практика* (42-56). Център за психосоциална подкрепа, С., 2008.
- Уиникът 1999:** Уиникът, Д. У. *Игра и реалност*. С., 1999.
- Уиникът 2008б:** Уиникът, Д. У. Някои психологически аспекти на детската престъпност. В В. Недялкова (прев.), *Антисоциалното поведение – теория и практика* (33-41). Център за психосоциална подкрепа, С., 2008.
- Фотев 2005:** Фотев, Г. *Социология на отклоняващото се поведение*. С., 2005..
- Шишков 1983:** Шишков, Ат. Относно понятията престъпност, противообществено, девиантно, асоциално и антисоциално поведение. В Хр. Христовоз (ред.), *Медицина, педагогика, поведение*. Отечествен фронт, С., 1983.
- Abram 2007:** Abram, J. *The Language of Winnicott: A Dictionary of Winnicott's Use of Words*. London, 2007.

Статията е изготвена с финансовата помощ на Европейския социален фонд. Кръстина Тодорова носи цялата отговорност за съдържанието на текста и при никакви обстоятелства не може да се приеме като официална позиция на Европейския съюз или Софийски университет «Св. Климент Охридски».

За автора: Кръстина Тодорова е докторант в катедра „Социална работа”, Факултет по педагогика, СУ „Св. Климент Охридски”. Е-mail: todorova.kr@gmail.com